

Tìm lại tác giả phù điêu chợ Bến Thành

Nằm ở trung tâm thành phố, chợ Bến Thành đã trở nên quá quen thuộc với mỗi người dân Sài Gòn, cũng như đối với du khách trong và ngoài nước.

Theo dòng thời gian, kiến trúc của chợ Bến Thành có nhiều thay đổi. Tuy thế, dáng vẻ và phần đầu của mặt tiền chợ vẫn giữ được như xưa. Trong lòng nhiều thế hệ, chợ như là một biểu tượng của Sài Gòn - Thành phố HCM cho dù điều đó chưa được chính thức công nhận. Nằm ở trung tâm thành phố chợ Bến Thành đã trở nên quá quen thuộc với mỗi người dân Sài Gòn, cũng như đối với du khách trong và ngoài nước. Theo quen thuộc là vậy, có thể nhiều người quan sát thấy những bức phù điêu trang trí chợ Bến Thành với hình con bò, con cá đuối, nài chuối... Nhưng có lẽ, ít người biết tác giả của những bức phù điêu đó là ai?

Tìm lại người xưa

Trong quá trình tìm về lịch sử trường Mỹ nghệ Biên Hòa, cũng như dòng gốm Biên Hòa xưa. Tôi cũng may mắn tìm gặp lại được hai nghệ nhân gốm Biên Hòa, những người đã trực tiếp gắn những bức phù điêu ở chợ Bến Thành năm xưa. Mùa hè năm 2007, qua lời giới thiệu của một chị làm trong ngành gốm, tôi được gặp ông Nguyễn Trí Dạng (Tư Dạng), một nghệ nhân gốm Biên Hòa xưa, hiện sống tại phường Thống Nhất, thành phố Biên Hòa. Qua vài lời nói chuyện làm quen.

Tôi liền hỏi ông ngay:

“Cháu nghe nói trường mình, trường Mỹ nghệ Biên Hòa, ngày xưa có làm phù điêu trang trí cho chợ Bến Thành?”.

Ông Tư Dạng trả lời:

“Đúng, làm năm 1952, mẫu là sáng tác của ông Mậu; tôi và một người bạn là hai người trực tiếp lên Sài Gòn gắn những bức phù điêu đó”.

Nguyễn Trí Dạng (trái) và Võ Ngọc Hào, hai nghệ nhân đã trực tiếp gắn những bức phù điêu chợ Bến Thành

Được gọi về những năm tháng xa xưa, ông hào hứng kể lại vô số chuyện cũ. Chuyện về những người thầy, những thợ bạn và những sản phẩm gốm Biên Hòa xưa. Đó là những chuyện không xưa lắm, nhưng lớp trẻ ngày nay khó hình dung về một ngôi trường nổi tiếng một thời với dòng gốm mỹ nghệ Biên Hòa.

Sinh ra trong một gia đình có truyền thống về gốm mỹ nghệ, nên từ rất nhỏ ông đã có dịp tiếp xúc với những người nghệ nhân của trường Bá nghệ, càng quan sát ông càng đam mê những đất, men. Năm 14 tuổi, ông vào học trường Mỹ nghệ Biên Hòa, sau 4 năm học tập, ông tốt nghiệp năm 1950, và cũng là khóa học trò cuối cùng của trường dưới sự điều hành của ông bà Balick. Sau khi ra trường, ông làm việc liên tục tại Hợp tác xã Mỹ nghệ Biên Hòa cho đến khi được tuyển vào trường Kỹ thuật Biên Hòa, năm 1966, để làm thầy dạy ban gốm của trường. Cả đời ông gắn liền với nghề gốm, hiện nay ở tuổi 76, ông vẫn làm những sản phẩm gốm cho những đơn hàng nhỏ, lẻ.

Gặp được người nghệ nhân thứ nhất, tôi tiếp tục đi tìm người nghệ nhân thứ hai đã tham gia gắn những bức phù điêu đó. Sau nhiều cuộc tìm kiếm, cùng với sự hướng dẫn chỉ đường của ông Tư Dạng, tôi cũng tìm được người nghệ nhân này, gặp được ông tại Cù Lao Phố (Biên Hòa) vào một ngày trung tuần tháng 10. Ông là Võ Ngọc Hào, sinh năm 1932 tại Tân Thành, Biên Hòa. Vào học trường Mỹ nghệ Biên Hòa năm 1945, sau bốn năm học tập, ông tốt nghiệp ban gốm của trường vào ngày 11.07.1949. Sau khi tốt nghiệp, ông ra làm thợ cho Hợp tác xã Mỹ nghệ Biên Hòa đến năm 1961, sau đó ông làm cho công ty cấp nước thành phố đến khi nghỉ hưu. Hiện nay, ông sống tại Bình Lục, huyện Vĩnh Cửu, tỉnh Đồng Nai.

Tại Cù Lao Phố, vào một ngày tháng 10.2007, hai người nghệ nhân mỹ nghệ Biên Hòa năm nào, sau nhiều năm xa cách, ngày nào lên gắn những phù điêu tóc hầy còn xanh nay mái đầu đã bạc. Gặp lại, hai ông ôn lại những kỷ niệm năm xưa về mái trường Mỹ nghệ, nay chỉ còn trong ký ức. Và nhớ lại những ngày đi gắn những bức phù điêu, đó là những kỷ niệm không thể nào quên. Người viết bài này được phép ngồi cạnh hai vị nghệ nhân, dịp này xin thuật lại đôi điều về những ký ức đó!

Ký ức còn lại

Phù điêu hình bò và heo (cửa Đông)

Tôi đọc được một trang nhật ký của một nghệ nhân mỹ nghệ Biên Hòa ghi: “Ngày 1.9 (âm lịch) mưa cả ngày. Qua ngày 2.9 nước lên lẹ cấp kỳ. Nước xuống lần cho tới ngày 17.9. Đâu về đó”. Đó là những dòng chữ ghi lại nhật ký trận lũ lịch sử Nhâm Thìn (1952) tại Biên Hòa.

Phù điêu hình bò và vịt (cửa Đông)

Sau trận lũ lụt Nhâm Thìn, ba ông Phạm Văn Ngà (Ba Ngà), Nguyễn Trí Dạng (Tư Dạng) và Võ Ngọc Hảo được Hợp tác xã Mỹ nghệ Biên Hòa cử lên Sài Gòn để gắn những bức phù điêu chợ Bến Thành. Những bức phù điêu này được nhà thầu chợ Bến Thành đặt trường Mỹ nghệ Biên Hòa làm. Thầy Lê Văn Mậu được giao sáng tác theo đơn đặt hàng, được sự giúp của những người thầy và những nghệ nhân lành nghề bên Hợp tác xã Mỹ nghệ Biên Hòa như: Sáu Sánh, Tư Ngô, Hai Sáng, chủ Thạch, anh Tóc... Thầy Lê Văn Mậu sáng tác trực tiếp lên đất, sau đó chỉnh sửa với sự góp ý của những người nghệ nhân. Rồi những bức phù điêu đó, nhằm để tránh những sự vênh méo ở những sản phẩm có độ nung cao như gốm Biên Hòa, chúng được cắt ra theo từng miếng nhỏ riêng, để đem mang đi chằm men, đi nung. Lò đốt bằng củi thỉnh thoảng gây “hỏa biến” ở những đồ gốm, đặc biệt có ở những bức phù điêu chợ Bến Thành những màu men trắng ta, trắng ngà ngà vàng mờ gà rất đẹp, rất hiếm gặp. Do những miếng nhỏ của những bức phù điêu được đặt ở nhiệt độ không đều nhau, tuy trong cùng một lò nung, nên khi ra lò nó có miếng màu nhạt, màu đậm là vậy.

Trước khi đóng thùng mang lên Sài Gòn bằng những chiếc xe công nông. Những mẫu gốm của phù điêu chợ Bến Thành được mang từ trường trong (ngày nay là địa điểm trường CĐ Mỹ thuật Trang trí Đồng Nai) ra sắp ngoài trường ngoài (ngày nay là địa điểm trụ sở UBND tỉnh Đồng Nai), bởi lò nung gốm được đặt ở trường trong. Những mẫu gốm của phù điêu được đem sắp ngay chỗ cột cờ, chỗ văn phòng thầy Mã Phiếu (trưởng phòng hành chánh trường Mỹ nghệ Biên Hòa) bước ra, sắp ra ở đó. Thầy Lê Văn Mậu, chấp tay sau lưng, đi qua đi lại coi xem tấm nào nó bị vênh mới cho đục sau lưng cho nó mỏng để cho nó bằng. Xong xuôi đâu đó mới xếp vào thùng chuyển lên Sài Gòn. Rồi xuống dưới đó, chợ Bến Thành, nhà thầu khi họ xây dựng họ chừa lại những mảng tường cho mình để gắn những phù điêu. Và họ cũng làm sẵn cho mình những giàn giáo, những cô công nhân trộn cho những hồ vữa sẵn để mình chỉ tập trung gắn những phù điêu. Ông Phạm Văn Ngà, người thợ cả chỉ đạo gắn những bức phù điêu cho hai người thợ trẻ, ông Tư Dạng và Hảo, làm những công việc cần làm để gắn những bức phù điêu lên. Từng tấm, từng tấm, gắn từ những tấm ở dưới trước rồi dùng những cây chôi để giữ cho nó gắn chặt với hồ vữa, đến khi hoàn thành một bức phù điêu, kiểm tra lại xem chỗ nào còn hở thì trét hồ cho kín. Nhìn thấy công việc cũng không khó khăn lắm, cộng với nhiều công

việc đang đợi mình ở Biên Hòa, nên ông Ba Ngà về trước, để lại những tấm phù điêu đó cho hai người thợ trẻ tiếp tục công việc.

Phù điêu hình bò và cá (cửa Nam)

Phù điêu hình cá đuối và nãi chuối (cửa Tây)

Những thuận lợi ban đầu, khi ở Sài Gòn họ tạo điều kiện cho mình, nhưng bên cạnh đó gặp cũng không ít khó khăn. Ở cái cửa chính kế ga xe lửa, chỗ này về khuya cá biển về họ mần rầm rầm hơi nó bốc lên mà nó hôi tanh, muốn ói vậy, trong khi đó mình phải ngủ trên... những chiếc đồng hồ nơi cửa chính này. Ban ngày thì nắng chang chang, sáng có sương mù tối đến mưa phùn, những giấc ngủ lạnh buốt là thế nhưng những người nghệ nhân Biên Hòa này luôn cố gắng để hoàn thành công việc được giao. Theo trí nhớ của hai nghệ nhân gồm, thì thời gian hoàn thành 12 bức phù điêu cho bốn cửa của chợ Bến Thành khoảng hai tháng trở lại chứ không có hơn, cũng mau lắm!

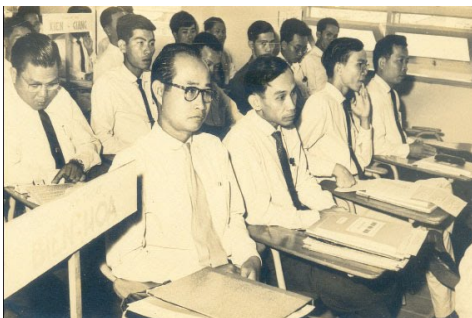

Phù điêu hình vịt (cửa Bắc)

Khi những bức phù điêu đã tương đối hoàn tất thì người thợ cả Ba Ngà xuống xem, chỉnh sửa lại đôi chỗ còn thiếu sót. Hai người thợ trẻ hoàn thành công việc được giao, họ phấn khởi, đó là những kỷ niệm một thời nay khó phai mờ trong ký ức!

Lê Văn Mậu - tác giả những bức phù điêu.

Lê Văn Mậu (1917 - 2003) là một nhà giáo nhân hậu và một điêu khắc gia tài hoa. Sinh năm 1917 tại Vĩnh Long. Năm 1930, lên Sài Gòn ở nhà người cậu là bác sĩ Quế để học trung học. Sau khi đậu Diplôme vào năm 1934, Lê Văn Mậu lên Biên Hòa xin học điêu khắc trong dịp hè với ông Balick, hiệu trưởng trường Mỹ nghệ. Ông bà Balick là thân chủ bác sĩ Quế nên rất quý thầy và sắp xếp cho thầy ở Cù Lao Phố. Khi ông Balick hứa sẽ xin cho thầy học bổng học trường Cao đẳng Mỹ thuật Đông Dương thì thầy quyết định bỏ học ban tú tài mà theo học trường Mỹ nghệ. Trong thời gian học ở đây, những mẫu sáng tác của thầy được Hợp tác xã Mỹ nghệ Biên Hòa chọn để đưa vào sản xuất. Sau những năm tháng học tập, thầy đậu hạng nhất kỳ thi tốt nghiệp khóa ngày 2.7.1937.

Đoàn Trường Kỹ thuật Biên Hòa tham dự khóa hội thảo về giáo dục năm 1965 tại Sài Gòn (Lê Văn Mậu đầu tiên, bên trái)

Được ông Balick giới thiệu, cuối năm 1937, thầy đã vào trường Cao đẳng Mỹ thuật Đông Dương không phải qua thi tuyển. Năm 1940, báo Pháp La volonté indochinoise nhận xét phê bình: “*Tác phẩm Đám rước của ông Mậu, do cách bố cục và sự tìm tòi trong cách thể hiện, đã báo hiệu một nghệ sĩ tài năng*”. Sau nhiều trăn trở tính suy, mùa hè năm 1942, thầy quyết định thôi học một năm trước khi thi tốt nghiệp, ông hiệu trưởng E. Jonchère cho thầy một chứng chỉ với nhận xét rất tốt.

Theo thư mời của ông Balick, Lê Văn Mậu trở thành giáo viên dạy môn điêu khắc và môn vẽ cho trường Mỹ nghệ Biên Hòa kể từ năm 1944, là người thế chân cho thầy Nhứt (Đặng Văn Quới) nghỉ hưu. Từ đó thầy gắn bó với trường Mỹ nghệ, với Biên Hòa tròn nửa thế kỷ. Cuộc đời nhà giáo của thầy phẳng lặng êm đềm. Năm 1963, thầy được cử làm hiệu trưởng trường Mỹ nghệ Biên Hòa, nhưng với tên mới là trường Kỹ thuật Biên Hòa. Năm 1973, trường Kỹ thuật Biên Hòa có sự xáo trộn, thầy xin thôi chức hiệu trưởng và thầy chuyển về trường Quốc gia Cao đẳng Mỹ thuật Sài Gòn làm giảng viên môn điêu khắc. Sau 1975, thầy tiếp tục dạy tại trường cũ, nhưng có tên mới là ĐH Mỹ Thuật Tp.HCM, cho đến khi nghỉ hưu. Ông Nguyễn Hoàng, hiệu trưởng nhận xét: “Ông là người thầy đã đóng góp nhiều công sức để đào tạo cho đội ngũ điêu khắc ở miền Nam trước và sau giải phóng”.

Trong sự nghiệp sáng tác của mình thầy Lê Văn Mậu đã sáng tác hàng trăm tác phẩm lớn nhỏ. Hiện nay được lưu giữ trân trọng tại Bảo tàng Mỹ thuật Thành phố Hồ Chí Minh, Bảo tàng Đồng Nai, sưu tập tư nhân trong và ngoài nước. Chỉ xin kể một số tác phẩm tiêu biểu của thầy: Đức mẹ Maria (1951, Nhà thờ Biên Hòa), Napoléon xem binh thư (1954, Pháp), Phật Thích Ca (1954, Chùa Xá Lợi), Bóng xế tà (1964, Bảo tàng Mỹ thuật Thành phố Hồ Chí Minh), Đại thần Phan Thanh Giản (1964, Vĩnh Long), Tượng trưng tài nguyên và kinh tế Biên Hòa (1967), Anh hùng Nguyễn Trung Trực (1968, đặt trước chợ Rạch Giá), Đài phun nước Cá hóa long (1968 - 1970, Công trường Sông Phố, Biên Hòa), Hùng Vương dựng nước (1989, Khách sạn Continental, Thành phố Hồ Chí Minh)... Thầy ba lần làm tượng VIP đáng nhớ: tượng Cựu hoàng Bảo Đại (1948), tượng Tổng thống Ngô Đình Diệm (1959) và tượng Bà Sáu Thiệu (1970-1973). Và thầy đã sáng tác rất nhiều mẫu mã phục vụ cho những sản phẩm gốm mỹ nghệ Biên Hòa.

Bài và ảnh sưu tầm của Võ Văn Thu / Bà Chiểu
(Cựu sinh viên trường Cao đẳng Mỹ thuật)